

Een gedesorienteerde veranderingswetenschap. Over de geschiedenis van de Nederlandse andragologie¹

Marja Gastelaars

1. Inleiding

Dit artikel beoogt een reconstructie te geven van de korte geschiedenis van de Nederlandse andragologie. Misschien kan die verhelderen, waarom deze discipline in de academische concurrentiestrijd zo gemakkelijk kon verdwijnen. Of moeten we het vanzelfsprekend vinden, dat een discipline die in 1983 nog rond de tweeduizend hoofdvakstudenten telde² enkele jaren later bij een academische taakverdelingsoperatie bijna geheel werd weggevaagd? Bovendien kunnen ook andere praktisch georiënteerde disciplines, de zogeheten kundes³, iets leren van deze geschiedenis.

Twee gezichtspunten lijken me in dit verband van belang. Ten eerste moeten we ons rekenschap geven van de verhouding van praktisch georiënteerde wetenschappen als de andragologie tot het wetenschappelijke milieu waarin zij tot ontwikkeling komen. Dus zal ik laten zien hoe andragologen, sedert de vestiging van hun discipline in 1950, het wetenschappelijk karakter van hun activiteiten definieerden. De andragologen gaven zich in elk geval wél rekenschap van hun bijzondere wetenschappelijke positie.

Zij streefden er naar hun discipline op te zetten als een systematische, generaliserende veranderingswetenschap.⁴ Maar zij weken in meerdere opzichten af van wat destijds als wetenschappelijk geaccepteerd werd. De andragologie profileerde zich bij voorbeeld als een bij uitstek normatieve wetenschap en dat doorkruiste het inmiddels gangbare denken over feiten en waarderingen. Ook beoogde zij langs wetenschappelijke weg zicht te krijgen op de mogelijkheid van intentionele veranderingen, en dat betekende een breuk met het denken over theorie en praktijk in veel empirische sociale wetenschappen.⁵

Een tweede kwestie, die de aandacht verdient, is de verhouding van de andragologie tot haar niet-wetenschappelijke institutionele omgeving. De openlijke praktijkgerichtheid van de andragologie wekt, net als die van de andere kundes, in dit opzicht zekere verwachtingen. Toch moeten we voorkomen dat praktische disciplines in dit opzicht op voorhand als apart worden bejegend. Zeker in het pragmatische wetenschappelijke klimaat van Nederland⁶ geldt immers voor alle sociaal-wetenschappelijke disciplines

dat 'to understand the social fortune of a knowledge (un savoir) one has to locate its acceptance, find the existing links between its discursive properties and the problems posed by the functioning of institutions'.⁷

Welke relaties ging de andragologie met de omringende wereld aan? Op het eerste gezicht lijkt zij vooral verbonden te zijn geweest met de welzijnssector. In elk geval had het feit dat juist die sector laag in maatschappelijk aanzien stond en staat grote gevolgen voor haar ontwikkeling. In de Nederlandse verhoudingen betekende die lage status immers dat de werkers in deze sector aan hogere beroepsopleidingen werden én worden opgeleid en *niet* aan universiteiten. Tussen beide soorten opleidingen bestaat in Nederland tot op de dag van vandaag een statusverschil dat pas zal slijten als het daadwerkelijk komt tot een integratie van het universitaire onderwijs en het HBO.

Het veelgehoorde verwijt aan het adres van de andragologen, dat ze zich te weinig inlieten met de bestaande praktijk van de welzijnssector⁸, gaat derhalve slechts op voorzover het gaat om de 'wetenschappelijke onderbouwing' van deze activiteiten. Maar de critici verliezen uit het oog dat ook een universitaire discipline eigen professionele belangen kent. De andragologen waren hoogopgeleide professionelen. En die waren op zoek naar een geëigende markt. Maar in de praktijk bleek de welzijnssector, zeker tot de rijke jaren zeventig, een reeds bezet gebied.

Eerst zullen we de Nederlandse andragologie volgen in haar wetenschappelijke en in haar professionele oriëntering. Daarna moeten we toch ook een antwoord proberen te geven op een vraag die rond haar ondergang heel vaak werd opgeworpen, namelijk: heeft de andragologie uiteindelijk 'haar eigen graf gegraven'?⁹ Is ze onderuit gegaan doordat ze te zeer deel werd van de anti-autoritaire, anti-professionele 'revolutie' van eind jaren zestig, begin jaren zeventig? Of, anders geformuleerd: wat is er overgebleven van de 'totale veranderbaarheidsretoriek' die kenmerkend was voor de andragologie van die tijd?

2. *Het begin: scientisme en politiek*

De geschiedenis van de Nederlandse andragologie als zelfstandige discipline begint bij de oprichting in 1948 van de Amsterdamse Politiek-Sociale Faculteit (PSF). Bij de stichting van deze faculteit werd van meet af aan voorzien in de andragologie, toen nog sociale opvoedkunde geheten. In deze jaren van de Wederopbouw voelden ook sociale wetenschappers een sterke behoefte zich actief bezig te houden met de gevolgen van oorlog en bezetting.

De (sociale) wetenschappers, maar niet alleen zij, moesten maatschappelijk verantwoordelijker worden, zo schrijft de econoom N.W. Posthumus,

een der oprichters van Amsterdamse PSF. De opleidingen in de nieuwe PSF moesten een tegenwicht bieden tegen 'de verregaande politieke naïveteit en sociale onkunde van de Nederlandse intelligentsia, tijdens de oorlog bij herhaling op zo funeste, want de bezetter onbewust steunende wijze gebleken'.¹⁰ De opleiding van ook in praktisch-politiek opzicht 'kundige' sociale wetenschappers moest met hoge prioriteit worden aangepakt. Maar naast de PSFa – de politieke wetenschappen – en de PSFb – de sociale wetenschappen – was ook een aparte subfaculteit voor de 'paedagogische wetenschappen' vereist: de PSFc. Want wat had je aan politiek en sociaal-wetenschappelijk inzicht als de bevolking niet werd bereikt?

Deze Amsterdamse beslissing vormde het startpunt voor een voor de Nederlandse academische wereld unieke ontwikkeling. De sociale opvoedkunde – de latere andragologie – kende tot dan toe een wat ondergeschoven positie aan de confessionele instellingen en aan de universiteiten van Utrecht en Groningen. Nu werd ze als zelfstandige sociaal-wetenschappelijke discipline erkend.

De vestiging in Amsterdam had echter ook enkele specifieke gevolgen, die samenhangen met het toenmalige Amsterdamse wetenschappelijk milieu. Want, al gold de sociale opvoedkunde in die tijd – net als de 'gewone' opvoedkunde – als een bij uitstek normatieve wetenschap, Amsterdam was een van de naoorlogse bolwerken van een 'natuurwetenschappelijke oriëntering'. Meer dan elders stond daar de ontwikkeling van een strikt-wetenschappelijke denkstijl voorop.

Die strategie werd mede door politieke overwegingen ingegeven. De Amsterdammers hadden weinig op met de vaak sterk beschouwelijke verhalen, al dan niet met pedagogische strekking, gangbaar in die tijd. Ze zochten het *niet* in moraliserende vertogen. Ze meenden daarentegen dat de wetenschap hét instrument bij uitstek was om mensen van elke vorm van ideologische onderdrukking te bevrijden. Niet de retorische overtuigingskracht van wel- of onderlegde sprekers, maar het zelfstandige kritisch vermogen dat door de systematische empirische wetenschapsbeoefening bevorderd zou worden, moest de inzet zijn van de sociale wetenschap. De wetenschap moest het oordeelsvermogen van de mensen bekrachtigen, het hun mogelijk maken hun eigen keuzen te maken.¹¹

2.1 Géén 'Geisteswissenschaft'

De beginnende Amsterdamse andragologie droeg duidelijke sporen van het haar omringende wetenschappelijk milieu. De Amsterdamse sociale wetenschappers van die tijd zetten zich in het bijzonder af tegen de *geisteswissenschaftliche* benadering. Fel waren bij voorbeeld hun polemieken tegen de

confessioneel geïnspireerde sociale wetenschappen, tegen de Groningse sociologiehoogleraar Bouman en enkele van diens leerlingen¹², en tegen de school van de Utrechtse psycholoog Buijtendijk. En, ondanks vaak grote onderlinge verschillen, zelfs de hervormde pedagoog Kohnstamm en zijn meer sociaal-democratisch georiënteerde collega Langeveld, beiden toonaangevende sociaal-pedagogen, werden tot dit kamp gerekend.

Tegenover de in die kringen geldende bezorgdheid om het 'verlies' van de eenheid van het gezin alsook van andere sociale verbanden, en tegenover de pleidooien voor het 'herstel' van de gemeenschapszin, verleenden deze moderne wetenschappers het individualisme en/of de individualiteit een hoge prioriteit. Tegenover de specifiek normatieve inslag van de *Geisteswissenschaftler* en hun uitgesproken preoccupatie met wat *behoorde te zijn*¹³ stelden zij een preoccupatie met wat *is* en wat *kan* waarbij ze de grens tussen feiten en waarderingen wilden respecteren. Anders dan de latere kritisch rationalistisch georiënteerde sociale wetenschappers, hadden ze overigens op zichzelf geen bezwaren tegen normatieve preoccupaties: ze beoogden het normatieve veeleer in overeenstemming te brengen met het wetenschappelijke.

Gezien dit wetenschappelijke krachtenveld was het dus allerminst toevallig dat niet de volksopvoeder De Vries Reilingh¹⁴, maar de door de bekende Groninger scientisten Heymans (psycholoog) en Brugmans (paedagoog, later psycholoog) opgeleide psycholoog Ten Have in Amsterdam tot hoogleraar werd benoemd.¹⁵ Ook Ten Have had kritiek op de *geisteswissenschaftliche* pedagogische oriëntering, waarbij vooral de pedagoog Kohnstamm ontgelden moest, ook al was deze ooit in een vroegere functie bij de oprichting van de Amsterdamse Sociale Faculteit betrokken geweest.

Ten Have keerde zich met zoveel woorden tegen diens pogingen de gemeenschapsvorming te stellen boven de individualiteit. Maar ook Ten Have bleef de sociale pedagogiek zien als een normatieve wetenschap. Hij keurde bij voorbeeld een al te sterk op zichzelf gericht individualisme af. Hij stelde dat het individu niet alleen autonoom moest worden gemaakt, maar bovenal een 'geestelijk volwassen persoon'. Dat wil zeggen, iemand die 'zijn situatie aanvaardt en zijn positie kiest in overeenstemming daarmee, zich ten volle bewust van zijn verplichtingen jegens zijn eigen vermogens, zijn krachten en zijn potentiële waardigheid'¹⁶, autonoom en toch verantwoordelijk.

2.2 Een zuivere handelingswetenschap

Ten Have probeerde bij alle normatieve betrokkenheid van zijn vak een echte wetenschappelijke discipline te maken. Zijn geschriften, die na zijn over-

lijden in 1975 in een vijfdelige verzameling verschenen¹⁷, waren in dit opzicht voor de hele andragologie toonaangevend.¹⁸ Zelfs het moeizame geworstel met de term andragologie had in dit verband betekenis. Het voorvoegsel *andr-* (van het Griekse *anèr* = man/mens) verscheen in plaats van het oudere *paed-* (*paidos* = kind) vóór de *agogie*¹⁹ maar werd, naarmate de andragologie zich ontwikkelde tot een algemene veranderkunde, minder belangrijk. Het achtervoegsel *logie* bleef wel vanzelfsprekend: de *andragologie* bleef voor Ten Have een systematische, generaliserende wetenschap.

In 1949 schreef Ten Have samen met zijn latere Amsterdamse collega, de sociaal-psycholoog Koekebakker, een notitie over de opzet van het nieuwe vakgebied. Koekebakker was als directeur van het Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde (NIPG) in Leiden rechtstreeks betrokken bij de opmars van de Human Relations Approach in de organisatiekunde in Nederland. In dit stuk omschreven beide auteurs de doelstelling van de nieuwe discipline als 'het onderzoek der menselijke verhoudingen' en de ontwikkeling van 'methoden die bij de vorming en hervorming van deze verhoudingen worden toegepast'.²⁰ Zo werd de taal geïntroduceerd van de Human Relations Approach in de Nederlandse sociale opvoedkunde. En met die taal ook de specifieke ambitie die bij deze benadering hoorde: te komen tot een wetenschappelijke benadering van 'het veranderen' waarbij aan de menselijke kanten van de werkelijkheid recht werd gedaan.

2.3 Demarcatie

Een thema, dat steeds terugkeert in de debatten rond de positie van de andragologie is haar verhouding tot de andere (moderne) sociale wetenschappen. Welnu, Ten Have en Koekebakker hadden bedacht dat aanpalende sociale wetenschappen, de sociologie en de sociale psychologie in het bijzonder, de empirische kennis over hoe de 'menselijke verhoudingen' in elkaar staken moesten leveren. Zij moesten bovendien 'inzicht' bieden in de verhoudingen, die de sociaal-pedagogen vervolgens zouden bewerken en veranderen. Hun eigen taak was, zo stelden Ten Have en Koekebakker, erop gericht na te denken over de mogelijkheden om deze verhoudingen te verbeteren.

Ondanks het bij herhaling geformuleerde voornemen, gebruik te maken van inzichten uit andere disciplines, treffen we noch in het werk van Ten Have, noch in dat van zijn navolgers veel concrete resultaten uit genoemde sociaal-wetenschappelijke disciplines aan. Achteraf bezien is dit één van de manieren waarop deze interventiewetenschap een grote afstand ten opzichte van de omringende sociale wetenschappen wist te bewaren. Ten Have was er blijkbaar zozeer op uit de intentionaliteit, de doelgerichtheid van de andragologie als handelingswetenschap te bevestigen, dat inzicht in het fei-

telijke reilen en zeilen, en dus ook in de begrenzingen van deze handelingswetenschap, niet direct op zijn agenda verscheen.²¹

Toch valt evenzeer op, hoe vanuit de andere sociale disciplines, dus in omgekeerde richting, evenmin enige toenadering tot stand kwam. De toepasbaarheid van wetenschappelijke kennis zou – zo dacht men destijds – ‘als vanzelf’ voortkomen uit haar wetenschappelijkheid en geen gerichte begeleiding behoeven. Het inzicht in *wat is* zou als vanzelf leiden tot inzichten in *wat zou kunnen* en eventueel ook in *wat zou moeten*, met de kantekening, dat ‘de wetenschap’ zich daarmee niet diende te bemoeien, waarbij overigens niet de ‘vrijheid van waardeoordelen’ maar de absolute ‘waardevrijheid’ in die kringen als doorslaggevend postulaat werd gehanteerd.

2.4 *Praktijkgerichtheid zonder praktijk*

Een tweede stap die Ten Have en Koekebakker maakten, was dat ze de andragologie om redenen van wetenschappelijkheid nauwkeurig wilden onderscheiden van alle concrete agogische activiteiten in het veld. Zij moest kortom onderscheiden worden van ‘alle werk dat in de maatschappij door of onder leiding van deskundigen wordt verricht ter bevordering van het individueel, sociaal, maatschappelijk en cultureel welzijn’.²² De wetenschap van de andragologie had de taak dergelijke praktische activiteiten op een hoger niveau te systematiseren. In 1960 beschrijft Ten Have nog eens, hoe hij de systematische wetenschappelijke fundering van zijn veranderkunde had willen inrichten. Zijn uitgangspunt was daarbij, dat begeleide veranderingsprocessen *in het algemeen* het object van onderzoek moesten worden.

Hij legde deze processen in vier fasen uiteen. Voor elk van deze vier fasen moest een eigen leer worden ontworpen. Er moest een aparte leer komen voor de diagnostiek, één voor de methodiek van het handelen, een procesleer én een leer voor de beoordeling van de resultaten. In feite ging Ten Have's aandacht niet uit naar het praktisch handelen zelf, maar naar de vervolmaking én vervollediging van die theoretische aandachtspunten, die relevant kunnen zijn voor de wetenschappelijke reflectie op het gerichte praktische handelen.

2.5 *Over normativiteit*

Het ‘normativ Gültige’ was één van de onvermijdelijke aandachtspunten in dit verband. De sociale opvoedkunde van Ten Have en Koekebakker bleef immers een *normatieve* opvoedkunde. Beide auteurs waren bij uitstek geïnteresseerd in gerichte sociale verandering. Daarbij werd echter ruim baan gemaakt voor het principe van de wetenschappelijke kritiek.

Volgens Ten Have moest de andragologie – volgens eigen wetenschappelijke regels én vrij van vooringenomenheden – de *geldigheid* van de door haar en andere disciplines gehanteerde waarden onderzoeken. Ze moest dus mee willen werken aan een rechtvaardigingsonderzoek, ook voor wat betreft haar eigen ambities en activiteiten.²³ Ze moest zich rekenschap geven van het normerende karakter van haar uitspraken over 'verbetering' zonder zich er aan *uit te leveren*. Aldus loste Ten Have zijn al in 1949 geformuleerde voornemen in om behalve 'een leer van middelen en maatregelen' ook een 'leer der normen of idealen' te ontwikkelen.²⁴

In 1974 somt de andragoloog Sinke een aantal van de waarden op die Ten Have bij gelegenheid aan de orde stelde. Hij noemt onder meer verbetering, bevordering van het welzijn, bevordering van het wel-worden, wel-zijn en wel-handelen, cultuuroverdracht, vrijmakende beïnvloeding.²⁵ Maar het is de vraag of Ten Have zijn voornemen heeft waargemaakt en deze waarden op hun geldigheid heeft onderzocht. Toch blijft hij ook in latere jaren bij herhaling zijn systematische werkwijze bepleiten. In *Knelpunten* (1971) heet het een 'discursieve rationele werkwijze': elke handeling, elke redenering, elke stap moet controleerbaar zijn en redelijk verantwoord kunnen worden.²⁶

2.6 Interventie zonder setting

Ten Have zocht voor de verdere ontwikkeling van zijn andragologie zijn heil vooral bij die disciplines, die net als zijn vak streefden naar 'verbeteringen op wetenschappelijke grondslag'. De tot ontwikkeling komende organisatie-wetenschappen hadden daarbij zijn sterke voorkeur. Die werden in de naoorlogse periode, ondermeer aan het instituut van Koekebakker in Leiden, ook in Nederland geïntroduceerd.

In Nederland werd de 'Human Relations Approach', zoals ze al voor de oorlog door Elton Mayo werd gepropageerd, in opmerkelijk brede kring populair.²⁷ Wellicht speelde – Nederland domineesland! – Mayo's pretentie, dat de verbetering van de menselijke verhoudingen op de werkplek mogelijkheden bood tot algehele wereldverbetering, een rol bij deze erkenning. Wellicht was ook Ten Have daarvan onder de indruk: in zijn inaugurele rede had hij gesproken over de plicht van de sociaal-pedagoog om in het stormachtige wereldtij 'brandhaarden te blussen' en aldus fatale ontwikkelingen te voorkomen. In elk geval betoonde hij zich enthousiast over Mayo's combinatie van 'verbetering van menselijke verhoudingen' met technisch-wetenschappelijk vernuft, al zag hij weinig in diens uitgesproken belangstelling voor sociale disciplineren en sociale controle.²⁸ Andere voor welzijns-werkers wellicht problematische kanten aan Mayo's werk, bij voorbeeld diens vanzelfsprekende keuze voor het perspectief van leidinggevend,

vormden voor Ten Have minder een struikelblok. Ook de kritiek dat Mayo er vooral op uit was, de menselijke verhoudingen in overeenstemming te brengen met bestaande formele organisatiestructuren en dus 'in te lijven' in bestaande doelstellingen en verhoudingen, zou pas later, in het bijzonder door Van Beugen, worden verwoord.²⁹

Ten Have was net zo enthousiast toen, eind jaren vijftig begin jaren zestig, het bekende werk van Lippitt, Watson en Westley over 'geplande verandering'³⁰ en de inmiddels overbekende veranderkundige bijbel van de Amerikanen Bennis, Benne en Chin, *The planning of change* (1961) verschenen. Ook deze auteurs pretendeerden gericht hun sociale technologie in te zetten bij de oplossing van 'menselijke en maatschappelijke problemen'. Ook bij hen lag het accent op intentionele verandering. 'Living in an age whose single constant is radical change, all men are in urgent need of whatever resources may be made available as they seek to understand and manage themselves and their environment.'³¹ Overigens bleef ook bij hen *organisatie*verandering het belangrijkste toepassingsgebied. Hun voornemen inzicht te geven in de vraag 'how to plan particular changes for particular people in particular settings' bleef inderdaad tot *bepaalde* settings beperkt.

Deze auteurs hadden, nog explicieter en uitgewerkter dan de aanhangers van de Human Relations Approach, een voorkeur voor een 'normatief re-educatieve' benaderingswijze. Bij 'interventies in het sociale' kon men niet met pure machtsuitoefening volstaan en al evenmin met het in moderne kringen inmiddels zo populaire adagium van de 'zuiver technische' beheersing. Zij meenden integendeel, dat échte verandering van 'het sociale' alleen maar mogelijk zou zijn, als daar de 'zingevingstructuren' van de deelnemers bij zouden worden betrokken. Hun doel was verhoging van de sociale intelligentie. 'Men are guided in their actions by socially funded and communicated meanings, norms, and institutions, in brief by a normative culture.'³² Het probleemoplossend vermogen van een organisatie kon worden verhoogd als hieraan meer aandacht zou worden besteed.

Het perspectief van de leidinggevendenden was hierbij, net als bij Mayo en de zijnen, doorslaggevend. De informatie over wat de mensen bewoog zou overgedragen moeten worden aan de verantwoordelijke managers. Daarbij zou – met trainingen en dergelijke – vooral hún persoonlijke groei moeten worden bevorderd. Verbetering van het leiderschap bood, kortom, de sleutel tot verandering van het geheel.

De ambitie van Ten Have en zijn navolgers was deze in de organisatiewereld florerende theorieën toe te passen op het hem toegewezen terrein. Naar het oordeel van Ten Have boden ze een bruikbare gereedschapskist voor de welzijnssector. Interessant is daarbij dat voor hem het 'agogische' blijkbaar letterlijk samenvalt met *leiding* geven. Toch bleef hijzelf vooral geïnteres-

seerd in systematische reflectie. Nog in 1975 schrijft hij lovend over een Amerikaanse publikatie over de *social work practice*³³, omdat in dit boek nu eens niet, zoals gebruikelijk, over methoden van *social case work*, *social group work* en *community organization* gesproken werd. Deze pedagogisch-therapeutische strategieën werden deels vervangen door, deels ingebed in een algemeen model van *goal-oriented planned change processes*. En, de geschiedenis een beetje naar zijn hand zettend, deelt Ten Have mee: wat in dit boek voorgesteld wordt moge nieuw zijn voor de Verenigde Staten, het is al niet meer nieuw voor Nederland.³⁴ Al doende zorgde hij voor een 'levenslan-ge' verbintenis van de andragologie met de organisatiwetenschappen.

De 'gewone' interventies in de welzijnssector van die tijd waren – ik heb het al gezegd – nauwelijks voorwerp van onderzoek in Ten Haves andragologie. Dat was overigens een gegeven dat niet door iedereen evenzeer op prijs werd gesteld. Zo trad bij voorbeeld Dr. J.F. de Jongh, directeur van de Amsterdamse School voor Maatschappelijk Werk, die van meet af aan betrokken was geweest bij de invulling van de nieuwe leerstoel in de sociale opvoedkunde, ooit uit de eerdergenoemde commissie van Ten Have en Koekebakker. Hij had hen er, zeer kort gezegd, niet toe kunnen brengen, om in hun streven naar systematisch wetenschappelijke reflectie, ook op de *bestaande* doeleinden en methoden in te gaan.³⁵ Ten Have richtte zich nu eenmaal op een hoger abstractieniveau.

2.7 Professionele strategie

Maar achter deze tekortkoming van Ten Have en de zijnen gaat ook een andere kwestie schuil. Die betreft, meer in het algemeen, de verbinding van de andragologie met haar niet-wetenschappelijke omgeving. Welnu, het was naar alle waarschijnlijkheid ook om professionele redenen heel moeilijk om de andragologie een plaats te verschaffen temidden van de toen gangbare hulpverleningsactiviteiten.

De andragologie stond in elk geval ver af van de *opleidingen* die relevant waren voor de sector. Ook in Utrecht, dat niet in Ten Haves invloedssfeer verkeerde, bleken pogingen om nauwer samen te werken met de daar aanwezige opleidingen voor het maatschappelijk werk, te mislukken. Ook later is bij het Leeuwardense experiment gebleken dat samenwerking met de hogere beroepsopleidingen in het veld uitermate gecompliceerd was: ze moest uiteindelijk als mislukt worden beoordeeld.³⁶

De reeds genoemde De Jongh kwam bij zijn afscheid van de Amsterdamse School voor Maatschappelijk Werk in 1964 nog eens terug op de praktische oriëntatie van de andragologie. Hij beschouwde het *case work*, het *group work*, de *community organization*, het *personeelswerk* en het *sociaal-cul-*

tureel werk als de 'werkelijke wetenschappelijke en methodologische groei' van de welzijnssector van toen. Maar, zo stelde hij, deze methoden waren tot ontwikkeling gekomen 'zonder veel steun van buiten en vooral: zonder de steun van de universiteiten'.³⁷ Inderdaad faalde de andragologie, voorzover haar de rol van 'wetenschappelijke ondersteuning' van de gangbare activiteiten in het welzijnswerk was toebedeeld. Haar belangrijkste vertegenwoordigers hadden weinig affiniteit met de toenmalige, naar de zielzorg én naar het medisch model verwijzende strategieën.

Maar wie dit vaststelt en het daarbij laat, vergeet dat de andragologen ook hun eigen professionele belangen hadden. De andragologen moesten zich waarmaken als hooggekwalificeerde professionelen. Ze waren 'duurder' dan de gemiddelde hulpverlener in de welzijnssector en konden dus alleen maar gevaarlijke concurrenten worden als ze een status verwierven, vergelijkbaar met die van de psychiater of de arts. Ze zouden de 'koningen' van de welzijnssector moeten worden. In deze periode bleek alleen buiten de welzijnssector voor de andragologen als zelfstandige interventionisten enig succes weggelegd. Het 'geheime verbond' met de organisatiewetenschappen begon te floreren: zij slaagden als organisatieveranderaars.³⁸

Een andere mogelijkheid was, dat de andragologen hun specifieke bekwaamheden in zouden kunnen zetten in de rol van professionele *begeleiders* van welzijnswerkers en als *bestuurders* van instellingen, dat wil zeggen als representanten van de 'tweede lijn'. Dat lukte wel, al liet ook hier het succes enige tijd op zich wachten. Pas in de tweede helft van de jaren zestig braken betere tijden voor de andragologen aan. Toen ook begonnen enkele hoogleraren van de tweede generatie, zoals Bas van Gent in Leiden, Gerard de Zeeuw in Amsterdam en mevrouw W.F. van Stegeren aan de Amsterdamse Vrije Universiteit, te werken aan de systematische ontwikkeling van in dit verband nuttige activiteiten.

3. Bloei

De andragologie kwam in de tweede helft van de jaren zestig pas echt als discipline in zwang. Zij werd daarin ondersteund door de kortstondige populariteit van het 'brede welzijnsbeleid' in deze periode. Die werd gesymboliseerd door de herinrichting van de overheidsbureaucratie, begin jaren zestig, waarbij het departement voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk ontstond.³⁹ In 1966 werd de structuur van de Amsterdamse PSF gewijzigd en werd de subfaculteit andragologie ten opzichte van de andere pedagogische wetenschappen verzelfstandigd. Het Amsterdamse Instituut voor de Wetenschap der Andragologie (IWA) werd in hetzelfde jaar opgericht.

Op 30 november 1970 werd de discipline opgenomen in het Academisch

Statuut. Aan alle universiteiten werden nu op zijn minst afstudeerrichtingen opgezet.⁴⁰ Het *Tijdschrift voor Andragologie* begon in 1972 te verschijnen. Er konden tal van nieuwe medewerkersplaatsen worden bezet en de nieuwe discipline werd overspoeld door een ware vloedgolf van studenten.

Op het eerste gezicht werd vooral Ten Have's wetenschappelijk geïntereerde algemene veranderingswetenschap voortgezet. De Nederlandse hoogleraren in de andragologie bleven zich veel moeite geven om de zelfstandigheid van de andragologie als wetenschappelijke discipline uit te bouwen. Hun vele handboeken boden, afgezien van enkele bescheiden persoonlijke accenten, steeds weer opnieuw een verantwoording en samenvatting van dezelfde algemene benadering, zoals blijkt uit (onder)titels als 'Andragologie, een terreinverkenning', 'Beter sociaal veranderen', 'Prolegomena tot de andragologische propaedeuse', 'Ontwerp van een emancipatorische andragologie'.⁴¹ Ook wie de ontwikkeling van het *Tijdschrift voor de Agologie* in de loop van de jaren zeventig volgt, ontdekt nog steeds de bekende tenhaviaanse preoccupaties. Het gaat om de gangbare problemen van een generaliserende veranderingswetenschap, waarvan het object inmiddels wordt aangeduid als 'opzettelijk geïnduceerde beïnvloedings- en veranderingsprocessen met betrekking tot psycho-sociale systemen'.

Er kwamen, zoals gezegd, een aantal nieuwe gebieden tot ontwikkeling. Het accent lag nu eenduidiger op de 'tweede lijn', op het opleiden van anderen, het begeleiden en leiding geven. De Leidse hoogleraar Bas van Gent, leerling van Ten Have⁴², sloot zich aan bij de opkomende wetenschappelijke voorlichtingskunde.⁴³ De VU-hoogleraar, mevrouw W.F. van Stegeren koos op haar beurt voor een beleidswetenschappelijke ontwikkeling.⁴⁴ Hetzelfde gebeurde voor wat het wetenschappelijke deel betrof, in het zogenoemde Leeuwardense experiment.

De Amsterdamse hoogleraar De Zeeuw transformeerde zich tot een generaliserende *change agent* en beoogde vooral de praktische inzet van de andragologie met die van tal van andere kundes te verbinden.⁴⁵ Overigens blijkt ook hier de verbondenheid te renderen van de andragologie met de organisatiekundige praktijk.⁴⁶ Deze praktijk exploreerde nieuwe terreinen als het onderwijs en de gezondheidszorg; de 'zachte' benadering van de andragologie kwam ook daar heel goed van pas. Het opbouwwerk en het politieke vormingswerk groeiden bovendien uit tot eigen 'toepassingsgebieden'. In het kader van deze terreinverkenningen werd veel aandacht besteed aan de ontwikkeling van een eigen onderzoekspraktijk.⁴⁷

Zelfs voor de lezer van nu wijst niets er op dat *Tijdschrift* en de lange reeks andragologische publikaties uit deze periode in feite een failliete boedel dekten. Wel week de toon nogal eens af van wat in de wetenschappelijke wereld gebruikelijk was. Zinnen als 'Kortom: dit boekje maakt mij kwaad' en be-

kentenissen dat men het nog niet helemaal weet, of, erger nog, dat men de bron bij een bepaalde noot niet heeft kunnen vinden, zullen elders in de wetenschappelijke wereld minder gemakkelijk te vinden zijn.

3.1 *Filosofen op de bres*

Ten Have bleef de onbetwiste meester van het vak. Ongetwijfeld wreekt zich hier het feit, dat aan universiteiten buiten Nederland nergens een zelfstandige andragologische discipline gevestigd was, ook al bestonden overal ter wereld vergelijkbare varianten.⁴⁸ Toch was in deze woelige jaren zeventig de stijl van Ten Have niet meer helemaal dominant.

Een opvallende verschijning was bij voorbeeld de Utrechtse docent Okko Warmenhoven, die in 1973 promoveerde op het geruchtmakende *Prolegomena tot de andragologische propaedeuse*⁴⁹ (de Engelse titel is wat minder opgelegd-behoedzaam: 'Elementary introduction to andragology'). Hij versterkte, wellicht onbedoeld, de anti-professionalistische kritiek, zoals die enkele jaren later zoveel toegankelijker verwoord zou worden door de filosoof Achterhuis in diens bekende *De markt voor welzijn en geluk*.⁵⁰ Geïnspireerd door uiteenlopende kritische filosofieën als die van Rosenzweig, Benjamin en Levinas stelt Warmenhoven in fijnmazige, bijna literaire betogen van alles aan de orde. Bij voorbeeld dat niet de intenties maar het feitelijk handelen van andragologen van belang was voor het wetenschappelijk onderzoek.

Interessant is bij voorbeeld zijn stellingname tegen het 'medisch model' waarnaar de andragologie zich ondanks alles profileerde, want wat had de discipline nu eigenlijk aan 'geneeskracht' te bieden? Was het niet beter als deze 'zachte heelmeesters' zich openlijk beperkten in hun ambities, bij voorbeeld tot het 'draaglijk maken van leed'?⁵¹ Het aardige van de andragologie was dat zij, zeker in vergelijking met andere kundes, haar wortels in de filosofie niet geheel verloochende. De discipline bleef overigens wel heel dicht bij die wortels door de benoeming van de opvolger voor Ten Have, de Groninger theoloog en voormalig medewerker van de Hervormde Stichting 'Kerk en Wereld', A.J. Nijk.⁵²

4. *De ondergang*

De welzijnssector die in diezelfde jaren zijn kortstondige periode van bloei beleefde, raakte aan het eind van de jaren zeventig alweer 'uit'. Hetzelfde gebeurde met de discipline die volgens het Academisch Statuut geacht werd de wetenschappelijke grondslag te bieden aan allerlei welzijnspraktijken.⁵³ Maar misschien was de discipline al in een eerder stadium in het ongerede

geraakt. Ten Have trad in 1971 als hoogleraar af. Overvallen door de Maagdenhuisbezetting, al spoedig gevolgd door een bezetting van zijn eigen instituut, was hij vooral verbitterd over de al te revolutionaire inzet van de studenten. 'Er zijn twee zaken, de studie en de maatschappelijke verbetering. Deze moet men niet verhaspelen.'⁵⁴ Ten Haves opvolger, Arjo Nijk, voldeed meer aan het beeld dat de studenten hadden van een openlijke maatschappelijke ('emancipatorische') betrokkenheid, maar ook hij vertrok enkele jaren later.

Het anti-autoritarisme van de toenmalige studenten en de mede door hen gedragen culturele revolutie van eind jaren zestig, begin jaren zeventig zijn dan ook vaak verantwoordelijk gesteld voor het verval. Het feit dat de andragologie aanvankelijk juist geprofiteerd had van de opkomende studentenbeweging, verkeerde in zijn tegendeel. Werden de overige moderne sociale wetenschappen van die tijd – de sociologie en de psychologie – door de studentenbeweging wat hardhandig ontdaan van hun aura van 'zuivere' wetenschap en werden, tegelijkertijd, hun absolute waardevrijheidsaanspraken in de taal van die tijd, 'ontmaskerd' als onderdeel van een 'technocratische beheersingsstructuur', de andragologie bleef een dergelijk lot bespaard.

Ze was zoals gezegd een tijdlang onder de studenten zeer in trek, al moesten ze niets hebben van de door Ten Have voorgestane systematische wetenschappelijke reflectie. De andragologie, zelfs Ten Haves andragologie, spoorde wél met wat achteraf bezien misschien wel het meest baanbrekende element was in de beweging van die dagen. De andragologie bleek een aantrekkelijk vehikel voor de weer oplevende sociaal-wetenschappelijke aandacht voor zingevingprocessen, in de taal van die tijd 'de zachte krachten'. Zij hielp de studenten breken met een opmerkelijk bij-effect van het voor de moderne sociale wetenschap zo belangrijke postulaat van de waardevrijheid. Haar vertegenwoordigers hadden zich daarmee niet alleen verzekerd van een strikt zakelijke en afstandelijke wijze van werken, een onpersoonlijke methodologie, ze hadden de gewoonte die handelwijze eveneens te veronderstellen bij hun object. Niet alleen werden methoden waarin sprake was van een 'Verstehende' benadering kortweg wéggedaan, met evenveel gemak werden irrationele want subjectieve, emotionele, het privéleven betreffende, aangelegenheden *ook als onderwerp* geweest.

Dat laatste was bij voorbeeld ook een extra reden waarom de andragologie zelf en de door andragologen zo gewaardeerde 'Human Relations Approach' in deze kring op een wat gemengde ontvangst kon rekenen. Haar technische inzet was bruikbaar, maar haar nadrukkelijke accent op de menselijke aspecten van het georganiseerd zijn en georganiseerd worden, vond men minder interessant.

De sociale wetenschappen moesten zich beperken tot de bewerking van

waarneembare feiten, bij voorbeeld van registreerbaar 'gedrag' en bevraagbare 'meningen' en 'attituden'. Met de 'binnenkant' van activiteiten hadden zij in principe niets van doen. Maar in de loop van de jaren zeventig kreeg, tegen alle weerstanden in, de therapie-georiënteerde klinische psychologie⁵⁵ vrij plotseling de ruimte in de wetenschappelijke wereld van de psychologie. Een ander voorbeeld is het symbolisch interactionisme, later het sociaal constructivisme, dat weer zijn intrede deed in de sociologie en andere sociale wetenschappen. Voor de andragologie betekende deze ontwikkeling zoals gezegd vooral de versterking van een soort gedachtengoed, dat al langer – meer of minder opvallend – deel uitmaakte van de discipline. Bij voorbeeld traden de zogenoemde persoonlijke groei modellen⁵⁶ vanuit hun wat ondergeschoven positie in de HRA nu weer uitgebreid aan de dag.

Maar uiteindelijk maakte vooral deze vanzelfsprekende verbondenheid met 'het nieuwe' in de sociale wetenschappen de andragologie op voorhand verdacht, in de ogen van meer gevestigde wetenschappelijke critici. Zij beschouwden de andragologie voorlopig als hét afschrikwekkende voorbeeld van het effect van de 'zachte krachten' in de sociale wetenschap.

4.1 Totale veranderbaarheid

Toch vormde deze 'revolutionaire beweging' een belangrijke achtergrond voor wat nu nog herkenbaar is als een andragologisch vertoog. Want de totale veranderbaarheidsretoriek die hierbij werd geproduceerd, blijkt ook achteraf vooral in de wereld van de 'professionele veranderaars' haar sporen te hebben nagelaten.

Op het eerste gezicht leek het bij deze retoriek minder om de interventies zelf te gaan, dan om pogingen het terrein rijp te maken voor vérgaande interventies. De taal bleef overigens even generaliserend en abstract als die van Ten Have, maar de inzet kreeg een waarlijk revolutionaire strekking. Ze zou, hoe cynisch het ook klinkt, als voorwaardenscheppende arbeid voor de discipline, zelfs als een wat overdreven vorm van protoprofessionalisering omschreven kunnen worden. Het moest tot iedereen, inclusief de betrokkenen doordringen, dat veranderen kón, als men maar wilde. De klanten – personen én instituties – leerden zichzelf te zien in termen van de veranderingswetenschap.

In een beroemd geworden artikel in het *Tijdschrift voor maatschappelijk welzijn* (TMW) uit 1982 analyseerde Gabriël van den Brink onder de titel 'Best wel moeilijk, of zo...' de taal die vorm gaf aan de 'persoonlijke groei' casu quo de veranderbaarheid van het subject. Hoewel andragologen geen psychische hulpverleners waren, beoogden zij de subjectiviteit te versterken. 'Was vroeger de subjectiviteit vooral een kwestie van gehoorzaamheid

(...) nu wordt van het subject verwacht dat het autonoom is en mondig, dat het een eigen mening heeft en deze ook geeft.⁵⁷

Een mooi citaat als 'Als jij daar *behoefte aan hebt* is dat natuurlijk een goede zaak ofschoon het wel *bespreekbaar moet blijven*' gaf de bedoelingen weer: alles moest worden gezegd, ook de vervelende dingen, en alles *moest kunnen*, maar richting en doel van de beweging bleven uiteindelijk in het vage. Termen als 'zinnvol bezig zijn' en 'werken aan' brachten vooral het object van interventie in beweging. 'Het is goed *aan jezelf te werken* zodat je *er iets mee kunt*' want het subject moest groeien, maar de richting van die groei was onbestemd.

Ook de communicatie en interactie bleven permanent in beweging. 'Je kunt altijd communiceren over de vraag waarom de communicatie niet lukt, hoe je dan wél zou willen communiceren, waarom je niet wilt communiceren, etcetera.'⁵⁸

4.2 'Totaalmaatschappelijke' omwenteling

Bij de andragologen die structurele veranderingen tot de inzet van de andragologische methode hadden uitgeroepen, stond al evenzeer een soort totale veranderbaarheid voorop. Ook hier lag het accent meer op het behandelbaar maken van het object dan op het bedenken van inhoudelijke, gerichte interventies. Instituties werden ontmaskerd als onderdrukkend én als *manmade* en dus als voor verandering vatbaar. Lokale andragologische interventies werden vooral beoordeeld naar de mate waarin ze konden dienen als hefboom voor de totaal-maatschappelijke omwenteling, al dan niet geïnterpreteerd als onderdeel van de klassenstrijd.

De Utrechtse docent Van Warmenhoven sprak van een 'willekeurige praxis, die alles zou verhelpen, alles zou rechtzetten' ten behoeve van 'een universele beterschap'.⁵⁹ Het op zichzelf vage inzicht dat alles met alles samenhang sloeg om in de algemene doelstelling dat alles tegelijk *moest* veranderen. De andragologen zagen zich weliswaar nog steeds als de begeleiders van veranderingsprocessen, maar op de eerste plaats kwam voor hen de 'sociale actie', dat wil zeggen de verandering vanuit 'de basis' en niet de professionele interventie.

Op het eerste gezicht lijkt dan ook de stelling juist dat deze revolutionaire veranderingsgezindheid de discipline geen goed heeft gedaan. Maar op zichzelf bleken zelfs deze kritische andragologen de reeds gevestigde positie van de andragologie in het veld te bevestigen. Natuurlijk: zolang hun interventies emancipatie heetten, of persoonlijke groei, danwel zich associeerden met de strijd tegen de onderdrukking en met de machtsvorming van onderop, kregen ze weinig voet aan de grond buiten hun eigen revolutionaire con-

text. Maar meer handzame etiketten als preventie en netwerkvorming, systeemtheorie en zelfbeheer, sociale leerprocessen en zelfredzaamheid brachten daar als vanzelf verandering in.

Toen Van Beugen in 1978 de boedel opnam, stelde hij dan ook met recht dat belangrijke delen van de radicale kritiek van de jaren zeventig moeiteloos binnen de algemene veranderkunde konden worden opgenomen. De andragologie had zich blijkbaar ontwikkeld tot een min of meer inzetbare veranderingswetenschap, al was Ten Have's imperium binnen de universitaire wereld inmiddels geducht aan het wankelen gebracht.

5. Tot slot

De andragologie heeft, als we beginnen te rekenen bij de PSF-c, zo'n dertig jaar als zelfstandige discipline bestaan. Daarbij week zij naar alle waarschijnlijkheid gedurende de eerste twintig jaar van haar bestaan – het Ten Have-tijdperk – in haar ontwikkeling weinig af van andere praktisch georiënteerde sociale disciplines. De abstractheid van Ten Have en diens voorgaande demarcatiepogingen maakten het de discipline naar buiten toe wellicht extra moeilijk. Maar binnen de sociaal-wetenschappelijke wereld verschaftte die haar juist een tot op zekere hoogte verzekerd bestaan. Naar alle waarschijnlijkheid heeft de breuk met deze tenhaviaanse principes in de roerige jaren zeventig, juist in deze kring de positie van de discipline definitief verzwakt. Misschien heeft de gevestigde sociaal-wetenschappelijke wereld zelfs een beetje wraak genomen vanwege de toenmalige populariteit onder studenten van het vak.

Een feit blijft dat zeker de Amsterdamse andragologie meer dan de andere sociale wetenschappen te lijden heeft gehad van het 'kwaliteitsverlies' dat algemeen geassocieerd wordt met deze tijd – een verschijnsel dat overigens minder door de studentenbeweging werd veroorzaakt dan door de grote aantallen studenten. Want die veroorzaakten, bij alle sociale wetenschappen overigens, een té snelle groei van de wetenschappelijke staf.

Bovendien nam eind jaren zeventig de kortstondige bloei van de welzijnssector een keer. Vooral het opbouwwerk en het vormingswerk leken daarmee definitief hun maatschappelijk draagvlak te verliezen. Toen leek ook het lot van de andragologie definitief bezegeld: de taakverdelingsoperatie deed de rest.

Interessant is echter dat een aantal ontwikkelingen, die zich in de loop van de jaren zeventig begonnen af te tekenen, allerminst lijken te zijn gestagneerd. Het *Tijdschrift voor Agologie* heet, onder druk van 'het veranderde disciplinaire klimaat' sinds 1987 – verhuullend, maar met respect voor het verleden – TVA. Toch lijkt dit tijdschrift zo op het oog weinig te lijden te

hebben gehad van de ondergang van de zo met haar verbonden discipline. Er is meer aandacht voor het voor de veranderkundigen relevante beleid, meer aandacht ook voor de zogenoemde tweede lijn. Maar vooral: de beroepspraktijk én vergelijkbare beroepspraktijken – met een 'hoofdaccent op de veranderkundige inbreng' en nog steeds met een sterke organisatiekundige band – blijken nog steeds intact, en dat waren toch allemaal ambities van de wetenschappelijke andragologen. Het lijkt zelfs of er meer contact is dan ooit met andere sociaal-wetenschappelijke disciplines. En: het oogt nog steeds als een wetenschappelijk blad.

De grote tijden van de wolligheid zijn voorbij, althans binnen de wetenschappelijke wereld.⁶⁰ De andragologie – vooral de tenhaviaanse systematische reflectie – is van het wetenschappelijk toneel verdwenen. Daartegenover staat dat de meeste voor andragologen relevante, veranderkundige beroepsactiviteiten bij nader inzien *niet* verdwenen zijn. Ook buiten de welzijnssector blijkt bij voorbeeld de andragologische inbreng in de organisatiekunde nog steeds terdege relevant. Misschien kunnen we zelfs zeggen dat het 'andragologisch vertoog', al verschijnt het intussen meestal onder andere namen, zich uiteindelijk van haar disciplinaire ketenen heeft bevrijd.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op een bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van de Nederlandse andragologie, in de jaren 1986/87 uitgevoerd in het kader van het programma van de Groningse Werkgroep Wetenschapsonderzoek, onder toezicht van Prof. Dr. Wouter van Rossum. Ik dank hem voor de geboden gastvrijheid en voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit stuk.

2. Duizend daarvan studeerden aan het Instituut voor de Wetenschap der Andragologie van de Universiteit van Amsterdam; de overige duizend waren over de verschillende opleidingen in Groningen, Utrecht, Leiden, Nijmegen en de Amsterdamse VU verspreid. In 1987 werd de discipline bij de zogenoemde taakverdelingsoperatie vanwege de Rijksoverheid nagenoeg geëlimineerd.

3. Zie ook Boon e.a., 1989, een recent pleidooi voor meer aandacht, in wetenschapsonderzoek en wetenschapsbeleid, voor de eigenaardigheden van dit soort praktijkgerichte sociaal-wetenschappelijke disciplines.

4. Zie Boon e.a., 1989, p. 4 e.v.

5. Zie Boon e.a., 1989, p. 6.

6. Zie Van Doorn, 1964.

7. Donzelot 1979, p. 135-136.

8. Zie Nijenhuis en Van Yperen, 1983.

9. Zie Muijen, Annet, Meedeinen met de Volkskrant-topics. De andragologie in de knel, *Haagse Post*, 8 oktober 1983: 12-17.

10. Posthumus, geciteerd in Bierlaagh 1972, p. 6.

11. Dit streven lag bij voorbeeld ten grondslag aan het Amsterdamse Studiegenootschap van de Massapsychohygiëne, met de Amsterdamse hooggeleerden Duijker en Baschwitz onder de geleerden. Het genootschap beoogde met behulp van Mannoury's

leer van de signfica – een taalfilosofie, gericht op verheldering van het dagelijkse taalgebruik – het openbare debat van ongerefecteerde ideologische vooringenomenheden te zuiveren; een ambitie die ook nu nog, nog steeds onder verwijzing naar het werk van Mannoury, bij voorbeeld door de socioloog C.J.P. Schuijt onderschreven wordt. Zie Schuijt 1983.

12. Zie M. Gastelaars, 1985, p. 185 e.v. Complicerende factor is overigens, dat ook het werk van Weber gerekend werd tot de Geisteswissenschaft, althans voorzover het diens cultuursociologische optiek en in het bijzonder diens 'verstehende' benadering aangaat. Maar Weber werd ook gehanteerd in 'het andere kamp'. Vele moderneren – en zeker de hier besproken geleerden – beriepen zich op diens postulaat van 'vrijheid van waardeoordelen'. Overigens moet Webers 'vrijheid van waardeoordelen' (in mijn tekst spreek ik van *waarderingen*) onderscheiden worden van het later veel gangbaardere 'waardevrijheidspostulaat', dat zelfs geen wetenschappelijke reflectie op gangbare waarderingen gedooft.

13. Zie bij voorbeeld de korte schets over dit onderwerp in Kohnstamm 1946.

14. (...) die later overigens wel aan dezelfde Amsterdamse universiteit hoogleraar sociale geografie werd – het gestelde geldt dus waarschijnlijk vooral voor de 'nieuwslichters' van de Amsterdamse PSF.

15. Ten Have studeerde in Groningen bij Heymans, Polak en Brugmans. Hij behaalde een kandidaats medicijnen en vervolgens een doctoraal zowel in de medicijnen als in de filosofie, met hoofdvak psychologie. Hij was de eerste student die psychologie als hoofdvak had.

16. Uit: 'Het humanistisch waagstuk in deze tijd' van 1957, afgedrukt in Ten Have 1986 II, p. 21.

17. In het vervolg geciteerd als Ten Have 1986, I tot en met V.

18. Dit feit werd versterkt doordat veel van zijn opvolgers en collega's van Ten Have leerlingen van hem waren.

19. Overigens toonde Coumou aan dat *niet* Ten Have zelf, maar de psychiaters Du Boeuff en Kuiper, in hun boekje over Psychotherapie en zielzorg (Utrecht 1950) de term agogie als eersten introduceerden met de betekenis 'leiding geven zoals de opvoeder dat doet' (p. 28-29). Bovendien wijst hij er op dat 'agogie' *niet* afgeleid is van het Griekse agôgê – het voeren, leiden, opvoeden, maar doorgaans in verband gebracht met Spartaanse methoden – maar van agôgia (afgeleid van pedagogia), dat ook het voeren, leiden, opvoeden betekent maar dan in meer begeleidende zin. Zie Coumou 1987.

20. Zie Ten Have 1986 II, p. 22-28.

21. Zie Sinke 1974, p. 26-7.

22. Ten Have 1968 en idem 1971, in: Ten Have 1986 V, p. 10-76.

23. Ten Have V, p. 59.

24. Geciteerd in Nijenhuis en Van Yperen 1983, p. 82.

25. Zie Sinke 1974, p. 142 e.v.

26. Ten Have V, p. 71.

27. Zie Gastelaars 1975, p. 134 e.v.

28. Zie Ten Have 1950.

29. Zie bij voorbeeld Van Beugen 1968.

30. Zie Lippitt, Watson en Westley 1958.

31. Zie Bennis, Benne and Chin 1969, V.

32. Chin and Benne 1969, p. 43.

33. Het is een bespreking van Pincus and Minahan 1973.

34. Zie Ten Have 1986 V, p. 185-188.

35. Nijenhuis en Van Yperen 1983, p. 81.
36. Zie voor een wat recenter voorbeeld het rapport *Het samenwerkingsexperiment Sociaal Hoger Onderwijs Friesland* 1982, p. 77-78 en p. 82 e.v. Zie ook Peper 1981, naar aanleiding van het hoog oplopend conflict dat het einde inluidde van deze experimentele opleiding.
37. Zie Nijenhuis en Van Yperen 1983, p. 88, citaat.
38. Zie bij voorbeeld het themanummer over de organisatie-agologie, TVA (1989) 1.
39. Zie bij voorbeeld de bundel, bijeengebracht door de hoge welzijnsambtenaar Van Tienen, met een voorwoord van Minister Klompé, waarin het thema welzijn door een keur van wetenschappers wordt belicht, Van Tienen 1970.
40. In 1972 waren er leeropdrachten aan de Universiteit van Amsterdam (2) de Vrije Universiteit (1), de Rijksuniversiteiten van Utrecht (1), Groningen (1), Leiden (1), de Katholieke Universiteit Nijmegen (2), de Katholieke Hogeschool Tilburg (1).
41. Relevante auteurs zijn, behalve T.T. ten Have: A.J. Nijk, B. van Gent, W.F. van Stegeren, Piet Groen/Anny Kersten/Gerard de Zeeuw, O. Warmenhoven en vooral M. van Beugen, 'wiens *Sociale Technologie* van 1968 binnen enkele jaren vele herdrukken beleefde: het zou interessant zijn, als in de kwantitatieve metingen van 'wetenschappelijk succes', niet alleen citaties en cocitaties en dergelijke, maar ook *oplagecijfers* betrokken zouden worden...
42. Zie Van Gent 1973 en 1982.
43. Zie idem én de Wageningse hoogleraar van der Ban, verschillende bijdragen in het *Tijdschrift voor Agologie* 1972, en Van Gent 1973.
44. Zie onder andere Van Stegeren 1982.
45. Zie Groen e.a., 1980, p. 18 e.v.
46. Interessant is, hoe vaak en met hoeveel instemming het artikel wordt aangehaald waarin de Leidse organisatiekundige Ernst Marx de term 'verander(ings)kunde' introduceert. Zie Marx 1971. Een ander teken aan de wand is dat een serie in vier delen over 'De beroepsrol van agogen' in de eerste jaargang van het TVA geheel werd volgeschreven door een bedrijfs- en organisatiewetenschappelijke werkgroep van het NIP.
47. Zie vooral De Hoog 1980 ; zie ook Groen e.a., 1980.
48. In het Duitse taalgebied bestond sociale opvoedkunde; in het angelsaksische taalgebied bestonden tal van universitaire opleidingen die betrekking hadden op de georganiseerde welzijnsactiviteiten. De organisatiewetenschappen begonnen zich in deze periode meer en meer te bemoeien met gebieden buiten de sfeer van de overheidsbureaucratieën en produktiebedrijven, in het bijzonder met het onderwijs en de gezondheidszorg. Andragologen bezochten – zo blijkt uit het TVA – internationale congressen, waar overigens (zie TVA 1978) de 'verwelzijing' van genoemde sectoren als probleem ervaren werd.
49. Warmenhoven 1973.
50. Achterhuis 1980 (zevende druk 1981).
51. Zie ook Warmenhoven 1972, p. 265.
52. Zie Nijk 1978 en het postuum door zijn medewerker A.J. Baart bezorgde Nijk 1984.
53. De sociale en culturele vorming van volwassenen met inbegrip van voorlichtingskunde, de sociale begeleiding van volwassenen in arbeidssituaties, de sociale en culturele begeleiding van volwassenen in het kader van maatschappelijk en cultureel opbouwwerk, de sociale hulpverlening aan volwassenen (tekst K.B.).
54. Ten Have 1986 II, p. 404.

55. Zie Veldkamp en Van Drunen 1988.
56. Michielse meent dat deze impuls doorslaggevend was en betitelt de agogische praktijk voor deze periode als geheel gesubjectieerd. Zie Michielse z.j.
57. Zie Van der Brink 1982, p. 8.
58. Van den Brink 1982, p. 9.
59. Warmenhoven 1972, p. 257.
60. Opmerkelijk genoeg heeft bij voorbeeld de *New Age* beweging in de praktische verandkunde een groot aantal elementen met de 'wollige' sociale wetenschappen van weleer gemeen.

Literatuur

- Achterhuis, H., *De markt van welzijn en geluk*, Ambo, Baarn 1980.
- Bennis, Warren G., Kenneth D. Benne and Robert Chin, *The planning of change*, HRW, New York (1961) 1969.
- Beugen, M. van, *Sociale technologie en het instrumentele aspect van agogische actie*, Van Gorcum, Assen 1968.
- Bierlaagh, F., *Het zwevende begin van de zevende faculteit*, Instituut voor de Wetenschap der Politiek, Amsterdam 1972.
- Boon, L., e.a., *Disciplines, kundes en de kwaliteit van de wetenschap*, Rijksuniversiteit Limburg/Rijksuniversiteit Groningen, Maastricht/Groningen 1989.
- Brink, Gabriel van der, Best wel moeilijk, of zo... Welzijnswerk als specifieke vorm van intellectuele arbeid, *TMW* 36 (1982): 3-14.
- Chin, R., en K.D. Benne, General strategies for effecting changes in human systems. Bennis, Benne and Chin (1969), p. 32-59.
- Coumou, H., Agogie als woord, *TVA* (1987): p. 279-285.
- Donzelot, Jacques, *The policing of families*, Pantheon Books, New York 1979.
- Doorn, J.A.A. van, *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*, Bijleveld, Utrecht/Antwerpen 1964.
- Gastelaars, Marja, *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek 1925-1968*, SUA, Amsterdam 1985.
- Gent, B. van, *Algemene andragologie. Welzijnswerk als object van studie en onderzoek*, Boom, Meppel/Amsterdam 1973.
- Gent, B. van, *Andragologie en voorlichting*, Boom, Meppel/Amsterdam 1973.
- Gent, B. van, *Over andragologie. Een inleiding tot de wetenschap van het welzijnswerk*, Boom, Meppel/Amsterdam 1982.
- Groen, Piet, Anny Kersten, Gerard de Zeeuw, *Beter sociaal veranderen. Een onderzoeksaanpak*, Coutinho, Muiderberg 1980.
- Have, T.T. ten, *De sociale opvoeding in het kruisveld van idealen* (1950), Ten Have (1986) II: 30-63.
- Have, T.T. ten, *Klein bestek van de agologie*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1968.
- Have, T.T. ten, *Over knelpunten der agologie in discussie met anderen*, Ten Have (1986) V: 10-76.
- Have, T.T. ten, *Verzamelde werken van Tonko Tjarko ten Have*, deel I tot en met V, Swets en Zeitlinger B.V., Lisse 1986.
- Hoog, Robert de, e.a. (red.), *Veranderen door onderzoek. Bijdragen uit de andragologie*, Boom, Meppel/Amsterdam 1980.
- Kohnstamm, Ph., *Existentialisme, Personalisme en Paedagogiek*, Mededelingen van

- het Nutsseminarium voor Paedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam 41, Groningen/Batavia 1946.
- Lippitt, Watson en Westley, *The Dynamics of Planned Change*, Harcourt, Brace en World, New York 1958.
- Marx, E.C.H., Personeelsbeleid en organisatieverandering, *Mens en onderneming* 25, 2 (1971): 93-107.
- Michielse, H.C.M., Het grote wel-wezen, IWA Voorpublicaties Nr 65, Amsterdam z.j.
- Nijk, A.J., *De mythe van de zelfontplooiing en andere wijsgerig-andragologische opstellen*, Boom, Meppel/Amsterdam 1978.
- Nijk, A.J., *Handelen en verbeteren. Wijsgerig-andragologische voorstudiën*, Boom, Amsterdam/Meppel 1984.
- Nijenhuis, Herman, en Pieter van Yperen, Opkomst en ondergang van de andragologie, *Grafiet* 4 (1983): 74-101.
- Peper, Bram, Hoe de sociale wetenschappen in Leeuwarden worden verkracht, *NRC-Handelsblad*, 8 januari 1981.
- Pincus, Allen, en Anne Minahan, *Sociale work practice: model and method*, Itasca Ill, Peacock Publishers Inc. 1973.
- Rapport *Het samenwerkingsexperiment Sociaal Hoger Onderwijs Friesland. Eindverslag over het samenwerkingsexperiment SHF uitgebracht door de ministeriële evaluatiecommissie ingesteld d.d. 14 maart 1977 door de toenmalige staatssecretaris Klein van Onderwijs en Wetenschappen*, Rotterdam 1982.
- Schuijt, C.J.M., Ongeregeld heden, *Tussen macht en moraal*, Alphen aan de Rijn/Brussel 1983, p. 255-290.
- Sinke, J.F., *Agologisch denken en context. Wie het grote niet eert...*, Van Loghum Slaterus, Deventer 1974.
- Stegeren, W.F. van, *Welzijn en emancipatie. Ontwerp van een emancipatorische andragologie*, Boom, Meppel/Amsterdam 1982.
- Tienen, A.J.M. van (red.), *Anatomie van het welzijn*, Van Loghum Slaterus, Deventer 1970.
- Veldkamp, T.A., en P. van Drunen, *Psychologie als professie*. Van Gorcum, Assen/Maastricht 1988.
- Warmenhoven, O., Canonische variatie op een onvermijdelijk thema, *Tijdschrift voor Agologie* (1972): 252-267.
- Warmenhoven, O., *Prolegomena tot de andragologische propaedeuse*, dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht 1973.

Summary

Andragology used to be a Dutch discipline, specialized in 'social education' and 'the planning of change'. It was founded in 1950 by T.T. ten Have, as a part of the new Political and Social faculty at the University of Amsterdam. After a very successful decade in the seventies, however, as a part of a government-initiated reorganization process in the mid-eighties the discipline was virtually wiped out. Did its weaknesses stem from 'within', i.e. from its lack of scientific stature, or did they stem from 'without', i.e. from its failing connections in society?